

A comparative study of preventive and corrective supplementary punishments in Iranian and French laws

Shahram Ebrahimi¹✉, Parsa Rahimi²

Abstract

Field and Aims: Complementary punishment, as the name suggests, is a form of criminal response to a criminal act that basically, it is determined and applied to the perpetrator of the crime based on the law and from among the restricted list, with the purpose of prevention-sazadeh or correction and rehabilitation.

Method: The present research is descriptive-analytical.

Findings and Conclusions: Iran's legislator in 2013, although by expanding the scope of supplementary punishments other than punishment, increased the judge's maneuvering power in providing an appropriate response to criminal behavior, but from determining the conditions for the implementation of different types of these punishments in the light of the legal principle The presence and quality of crimes and punishments were neglected. Considering the shortcomings of the implementation of this type of punishment in practice, the French legislator tried to act in a different way in various reforms so that the issuing judges on the one hand, as well as the offenders and victims on the other hand, faced with its implementation with difficulty and In the end, do not face reluctance. The study of these comparative developments in French law can in some cases open the way to the obstacles of resorting to this type of guarantee of criminal execution in Iranian law.

Keyword: supplementary punishment, main punishment, judge's discretion, French law.

*Citation (APA): Ebrahimi, S., & Rahimi, P. (2023). A comparative study of preventive and corrective supplementary punishments in Iranian and French laws. *Applied criminology research*, 1(2), 109-135.

https://qacr.ir/article_717882.html?lang=en

1. Associate Professor, Department of Law, Ayatollah Aloszma Borujerdi University, Borujerdi, Iran. (Author). Email: shahram.ebrahimi@gmail.com

2. PhD in criminal law and criminology, Mazandaran University, Sari, Iran. Email: m.r.godarzi@gmail.com

مطالعه تطبیقی کیفرهای تکمیلی پیشگیرانه و اصلاح محور در حقوق ایران و فرانسه

شهرام ابراهیمی^۱، پارسا رحیمی^۲

چکیده

زمینه و هدف: مجازات تکمیلی، همانطور که از نام آن پیداست، شکلی از پاسخ کیفری نسبت به یک عمل مجرمانه است که اصولاً، با هدف پیشگیری- سزادهی و یا اصلاح و بازپروری، براساس قانون و از میان فهرست حصری تعیین شده، نسبت به مرتکب جرم تعیین و اعمال می گردد.

روش: پژوهش حاضر به روش توصیفی- تحلیلی می باشد.

یافته ها و نتایج: قانونگذار ایران در سال ۱۳۹۲، اگرچه با توسعه قلمرو مجازات تکمیلی به غیر تعزیرات، به قدرت مانور قاضی در ارائه یک پاسخ متناسب با رفتار مجرمانه افزود، لیکن از تعیین شرایط اجرای گونه های مختلف این مجازات ها در پرتو اصل قانونی بودن و کیفی بودن جرایم و مجازات ها غافل شد. قانونگذار فرانسه با توجه مشاهده کاستی های اجرای این نوع مجازات ها در عمل، تلاش کرد در اصلاحات مختلف به گونه ای رفتار نماید تا قضات صادرکننده از یک سو و نیز بزهکار- بزه دیده از سوی دیگر، در مواجهه با اجرای آن با دشواری و در نهایت، بی میلی روبرو نشوند. مطالعه این تحولات تطبیقی در حقوق فرانسه می تواند در مواردی راهگشای موانع توسل به این نوع ضمانت اجرای کیفری در حقوق ایران شود.

کلیدواژه ها: مجازات تکمیلی، مجازات اصلی، اختیار قاضی، حقوق فرانسه.

* استناددهی (APA): رحیمی، پارسا؛ ابراهیمی، شهرام. (۱۴۰۲). مطالعه تطبیقی کیفرهای تکمیلی پیشگیرانه و اصلاح محور در حقوق ایران و فرانسه. پژوهش های جرم شناسی کاربردی، ۱(۲)، ۱۰۹-۱۳۵.

https://qacr.ir/article_717882.html

۱. دانشیار بخش حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. (نویسنده مسئول).

رایانامه: shahram.ebrahimi@gmail.com

۲. دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی دانشگاه مازندران، ساری، ایران. رایانامه: parsarahimi.law85@gmail.com

مقدمه

مجازات تکمیلی، مجازاتی است «که در تکمیل مجازات‌های اصلی به آن افزوده می‌شود و افزون بر این که باید در دادنامه ذکر گردد، هیچ گاه به تنهایی مورد حکم دادگاه قرار نمی‌گیرد» (اردبیلی، ۱۳۹۳: ۶۸). این مجازات به عنوان ابزار کنترل اجتماعی به لحاظ ماهیت و نوع و حتی هدف با مجازات اصلی و تبعی متفاوت هستند (رجوع کنید به: میته و لو، ۲۰۰۵: ۲). قانون‌گذار ایران در ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و مواد پس از آن، مجازات‌های تکمیلی و مقررات مربوطه را برشمرده است؛ در این ماده، مجازات‌های تکمیلی علاوه بر اعمال مجرمانه مستوجب حد و قصاص، نسبت به تعزیرات تا درجه شش صادر و اعمال می‌گردید. قانونگذار اما در اصلاحیه قانون مجازات با عنوان قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، فراتر از عنوان قانون حرکت نمود و دامنه شمول این مجازات را نسبت به تمام کیفرهای تعزیری توسعه داد و نشان داد نمی‌خواهد در برابر جرایم خرد درجات هفت و هشت که نوعاً موجب احساس ناامنی می‌گردد، خلع سلاح گردد و به همین دلیل، خود را در برابر این دسته از جرایم، به سلاح مجازات‌های تکمیلی مجهز نمود؛ اگرچه دسته‌بندی خاصی را از این مجازات‌ها ارائه نکرده است. با وجود تصریح مقنن در خصوص مجازات تکمیلی در حدود و قصاص و تعزیرات، برخی از حقوق‌دانان رویه قضایی و عمل قضات بر اساس حکومت اصل قانونی بودن جرایم و مجازات را دلیل مشروعیت توسعه این مجازات در حدود و قصاص نمی‌دانند (صالحی مقدم، حسینی و اصغری، ۱۳۹۷: ۱۸۲) و در این خصوص قائل به تردید هستند.

تعدد و تنوع مجازات‌های تکمیلی مانع از تجمیع آن در یک گروه است و ممکن است دسته‌بندی‌های مختلفی از آن ارائه شود. این تقسیم‌بندی‌ها اعتباری هستند و ممکن است بتوان با لحاظ خصایص و ویژگی‌های نهفته در انواع مجازات‌های تکمیلی، آن‌ها را در قالب تقسیم‌بندی دیگری ارائه کرد. بنابراین، می‌توان مجموعه مجازات‌های تکمیلی را با توجه به کارکرد آنها به دو دسته پیشگیرانه و اصلاح‌محور تقسیم کرد. دسته نخست که هدف ظاهری آنها جز پاسخ‌دهی به مرتکب نیست، جنبه قهرآمیز دارد؛ لیکن، جهت‌گیری آن پیشگیری است و دسته دوم عمدتاً، در چارچوب یک روند و بستر اجتماعی جاری می‌شود. نظر به ناشناخته‌ماندن بسیاری از زوایای مجازات تکمیلی، خلاءها و کاستی‌های آن در حقوق داخلی و با توجه به اهمیت مطالعات تطبیقی در شناسایی وجوه اشتراک و افتراق نظام‌های حقوقی و

اثر آن در شناخت و درک بهتر از حقوق داخلی، گونه‌های مختلف این نوع مجازات با نمونه‌های مشابه آن در حقوق فرانسه به صورت تطبیقی بررسی می‌شود. بر این اساس، در ابتدا، کیفرهای تکمیلی پیشگیرانه (الف) و پس از آن، کیفرهای تکمیلی اصلاح‌محور (ب) ارائه می‌گردد.

الف: کیفرهای تکمیلی مانع-پیشگیرانه

در این گروه از یک سو، با کیفرهای محدود کننده آزادی و از سوی دیگر، با مجازات‌های محدودکننده حقوق روبرو می‌باشیم. ضمانت اجرای این حوزه از این جهت که هدف آن به طور کلی، ارائه یک پاسخ مشخص به جرم مشخص و پیشگیری از تکرار و به طور دقیق‌تر، پیشگیری از تکرار اختصاصی است، مانع یا پیشگیرانه نامیده می‌شود. متولیان عدالت کیفری همواره به منظور حمایت از جامعه در کنار اجرای مجازات اصلی، به اقدامات دیگری فکر می‌کنند که نظر بر تأدیب یا توانفرسایی مرتکب دارند (نگاه کنید به: رودولف^۱، ۲۰۰۵: ۳۰-۳۱). در واقع، قاضی از گذر این مجازات‌ها و ابزارهایی که در اختیار دارد، اجازه می‌یابد ضمانت اجراها را با دورنمای پیشگیری، فردی‌سازی کند؛ به عنوان مثال، ضبط یک مال که یا در ارتکاب جرم بکار گرفته شده و یا به دلیل خطرناکی باید از دسترس وی خارج شود. مجازات‌های این دسته نیز اگرچه در راستای پیشگیری است، لیکن از نظر قلمرو و چگونگی اجرا و میزان محدودیتی که برای حقوق و آزادی‌ها ایجاد می‌کند، در یک سطح نیست. با این حال، این نوع مجازات‌ها را می‌توان به شرح ذیل تقسیم کرد.

۱. انفصال از خدمات عمومی و دولتی

این نوع مجازات با لحاظ بند چ ماده ۲۶ قم^۲ نوعی از محرومیت از حقوق اجتماعی^۳ است. انفصال به معنای جداشدن، جدایی و گسستگی است (معین، ۱۳۸۲: ۲۲). در مواردی ممکن است اشتغال فرد به شغلی زمینه ارتکاب بزه را فراهم نموده باشد و به واسطه آن شغل،

1. Rudolph

۲. برای اطلاع بیشتر ن.ک «محرومیت از حقوق اجتماعی در لایحه مجازات‌های جایگزین زندان، امیرحسین نیازپور، مجله حقوقی دادگستری شماره ۶۴، ۱۳۸۷»، «نجفی ابرندآبادی، علی حسین، مجازات‌های جامعه‌مدار در لایحه قانون مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان، در: مجموعه مقالات همایش راهکارهای کاهش جمعیت کیفری زندان، نشر میزان، چاپ نخست، ۱۳۸۶»، «میرمحمد صادقی، حسین، مجازات‌های جایگزین در نظام حقوقی ایران، مجموعه مقالات و سخنرانی‌های اولین همایش بین‌المللی بررسی راه‌های جایگزین مجازات حبس، انتشارات راه تربیت، چاپ نخست، ۱۳۸۱».

مرتکب جرمی شده باشد. در این خصوص، قاضی می‌تواند در صورتی که کارمند دولت باشد، از خدمات دولتی و عمومی به طور موقت یا دائم منفصل نماید. انفصال از خدمات عمومی و دولتی گاهی مجازات اصلی^۱ است و گاهی مجازات تکمیلی. بندت ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامی چنین تدبیری را به عنوان مجازات تکمیلی پیش‌بینی کرده است. شرط اساسی جهت اعمال مجازات انفصال از خدمات دولتی و عمومی آن است که مرتکب کارمند دولت محسوب شود^۲. مدت مجازات‌های تکمیلی از جمله محرومیت از حقوق اجتماعی در حقوق فرانسه برحسب نوع جرم ارتكابی متفاوت می‌باشد. این مدت در جرایم جنحه‌ای تا ۵ سال و در جرایم جنایی حداکثر تا ده سال می‌باشد. قاضی البته، برخلاف مجازات‌های اصلی در جرایم جنحه‌ای در صدور مجازات‌های تکمیلی ملزم به توجیه آن نمی‌باشد (نگاه کنید به: بونیس-گارسون و پلتیه^۳، ۲۰۱۹: ۶۸ - ۶۹). این در حالی است که در سایر مجازات‌ها از جمله حبس، فقدان توجیه کیفر از مواردی است که می‌تواند مورد ایراد مراجع عالی قضایی فرانسه قرار گیرد. چنانکه در آرای متعددی دیوان عالی فرانسه متذکر گردید که در امور جنحه‌ای، هر کیفر حبسی باید با توجه به شدت عمل ارتكابی، شخصیت مرتکب و نیز وضعیت وی توجیه گردد. در اعمال این مجازات باید معیارهای تناسب از جمله کارمند دولت بودن، مرتبط بودن بزه با شغل و کار وی و معیارهای تناسب اعم از تناسب به لحاظ وضعیت جرم و ماهیت آن، وضعیت مجرم و شخصیت او توسط قاضی رعایت شود.

۲. اخراج بیگانگان از کشور

یکی از بارزترین و شایع‌ترین شیوه‌های طرد مرتکب جرم، در صورتی که مرتکب جرم از اتباع بیگانه باشد، اخراج او از کشور است. با اخراج مرتکب بیگانه از کشور سعی می‌گردد که امکان ارتكاب جرم ثانویه از سوی او از بین برود. این ممنوعیت در کشور فرانسه با عنوان ممنوعیت از حضور در سرزمین، خوانده می‌شود. این ممنوعیت لزوم ترک سرزمین فرانسه به طور دائم یا به مدت ده سال نسبت به اتباع خارجی بزرگسالی است که مرتکب یک جنایت یا

۱. در ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی مجازات انفصال دائم از خدمات عمومی و دولتی در درجه چهارم مجازات تعزیری پیش‌بینی شده است. ماده ۶۳ قانون آیین دادرسی کیفری و ماده ۵۶۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ نیز از نمونه‌های پیش‌بینی مجازات انفصال موقت - برای مرتکبینی که کارمندان دولت محسوب می‌شوند - به شمار می‌رود.

۲. در ماده ۱۰ آیین‌نامه اجرایی ماده ۲۳ ق.م.ا شیوه اجرای مجازات انفصال از خدمات دولتی و عمومی تبیین شده است. وفق ماده پیش‌گفته؛ وظیفه قاضی اجرای احکام آن است که مفاد حکم مبنی بر انفصال محکوم از خدمات دولتی و عمومی را به دستگاه اجرایی یا نهاد یا سازمان متبوع مستخدم ابلاغ نماید تا مطابق مفاد آن اقدام کند.

3. Bonis-Garçon & Peltier

جنبه شده باشند (نگاه کنید به: بونیس-گارسون و پلتیه، ۲۰۱۹: ۷۴). در حقوق ایران، اداره حقوقی قوه قضاییه در نظریه شماره ۹۳/۲/۶-۷/۹۳/۱۹۰ و در بند دوم از این نظریه، تعیین مدت در مواردی مانند اخراج بیگانگان از کشور را فاقد موضوعیت دانسته و ذکر مدت در آن را ضروری ندانسته است. اخراج بیگانگان محکوم به مجازات از کشور پس از اجرای مجازات و با حکم دادگاه انجام می‌شود.^۱ به جهت لزوم رعایت تشریفات و موانعی که در اعمال برخی از مجازات‌های اصلی وجود دارد (مثلاً، لزوم مطالبه دیه از سوی اولیای دم)، اجرای مجازات تکمیلی اخراج از کشور برای بیگانگان مانع اجرای مجازات اصلی می‌گردد؛ مثلاً، در مواردی که اولیای دم شناسایی نشده است، اگر دادگاه حکم به اخراج تبعه بیگانه از کشور نماید، اجرای مجازات تکمیلی مانع وصول دیه خواهد شد و در صورت شناسایی اولیای دم در آینده، بازگرداندن محکوم به کشور جهت پرداخت دیه امکان‌پذیر نخواهد بود. در بند خ ماده ۲۳ ق.م.ا و ماده ۱۵ آیین‌نامه اجرایی آن، صرفاً بیان شده است که مرتکب توسط مرجع انتظامی اخراج می‌شود و حق تردد یا اقامت در مدت مقرر در حکم را ندارد.^۲ برخلاف قانون مجازات اسلامی، قانون فرانسه در خصوص اخراج بیگانگان از کشور با ذکر جزئیات قانونگذاری نموده است. در حقوق فرانسه این نگرانی وجود دارد که ممنوعیت دائم از حضور در سرزمین به دلیل نقض اصل تناسب، با کنوانسیون اروپایی صیانت از حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین سازگار نمی‌باشد. اخراج بیگانه از کشور نوعی اقدام تامینی است که با هدف پیشگیری از تکرار اعمال می‌شود. اگر این مجازات همراه با یک کیفر حبس صادر شده باشد، اجرای آن پس از پایان مدت حبس خواهد بود. به عبارت دیگر، مجازات ترک سرزمین فرانسه در مدت تحمل حبس معلق می‌گردد. بدین ترتیب، با توقف مجازات سلب آزادی، این مجازات اجرا می‌شود. البته، صدور این مجازات، بر اساس ماده ۱-۳۰-۱۳۱ قانون مجازات، با محدودیت‌هایی همراه است. در واقع، قاضی در هنگام تعیین این مجازات باید آن را با توجه به

۱. ماده ۳۵ و بند خ ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامی از مقرره‌های مربوط به اعمال این نوع از مجازات تکمیلی است. همچنین، ماده ۱۵ آیین‌نامه اجرایی در راستای بند خ ماده ۲۳ ق.م.ا بیان می‌دارد: «در مورد حکم به محکومیت اخراج تبعه خارجی از کشور، قاضی اجرای احکام پس از اجرای مجازات اصلی از طریق مرجع انتظامی نسبت به اخراج وی اقدام می‌کند. هر گونه تردد یا اقامت تبعه مذکور در قلمرو جمهوری اسلامی ایران در مدت مقرر در حکم ممنوع است. مرجع مذکور موظف است پس از اجرای دستور قضایی مراتب را مرجع مجری حکم اعلام کند.»

۲. در این خصوص، وفق رأی شماره ۹۷۰۰۹۹۷۷۱۱۲۳۰۱۱۴۶. مرتکب بزه کلاهبرداری‌های متعدد، علاوه بر مجازات اصلی (علی‌رغم عدم ظهور این موضوع در رأی که متهم از اتباع بیگانه بوده است یا خیر)، به مجازات تکمیلی از نوع اخراج از کشور برای مدت دو سال محکوم نموده است. این که مجازات پیش‌گفته تا چه اندازه با بزه ارتكابی متناسب بوده است و این که چه نوع مجازات تکمیلی دیگر را در این خصوص می‌توان اعمال نمود، قابل بررسی است.

جرم ارتكابی و وضعیت فردی و خانوادگی متهم خارجی توجیه نماید. از جمله شرایط لازم الرعایه عبارت است از این که: ۱- متهم خارجی در حالت چندهمسری نباشد، یعنی پدر و مادر یک طفل فرانسوی ساکن فرانسه نباشد.^۱ ۲- شوهر یک خانم فرانسوی که حداقل سه سال از ازدواج آن‌ها گذشته باشد- نباشد. ۳- یک خارجی که تحت هر عنوان به طور منظم از ۱۵ سال قبل در فرانسه زندگی کرده باشد.^۲ ۴- یک خارجی که از مقررری حادثه کار یا بیماری حرفه‌ای استفاده می‌کند، مشمول اخراج نمی‌باشد. درصد ناتوانی حداقل ۲۰ درصد می‌باشد. قانونگذار علاوه بر موارد پیش گفته، استثنائات دیگری را نیز با تاکید بر رعایت مدت اقامت فرد خارجی در خاک فرانسه و دارابودن فرزند فرانسوی پیش‌بینی کرده است. لیکن، چنانچه فرد خارجی مرتکب یک جرم علیه منافع اساسی ملت گردد یا یک جرم تروریستی مرتکب شود و مرتکب جرایم مربوط به پول تقلبی موضوع مواد ۱-۴۴ تا ۴-۴۴۲ قانون مجازات گردد، از شمول استثنائات مذکور خارج و مجازات اخراج در مورد وی اعمال می‌گردد. دادستان باید از وجود یا عدم وجود هر کدام از موارد فوق مطلع و مطمئن شود. لذا، در همین راستا، وی باید از هر مقام صالح مراتب را استعلام کند (نگاه کنید به: بونیس-گارسون و پلتیه، ۲۰۱۹: ۷۳ - ۷۵). مقنن صرفاً به مرحله کیفی‌گذاری توجه نداشته و با پیش‌بینی دقیق شرایط و حتی استثنای هر مورد، اجرای مجازات تکمیلی در مرحله اجرای حکم را به نحو مطلوبی تسهیل نموده است. در کشور ایران، اتباع بیگانه تقریباً بدون ضابطه مشخصی وارد کشور شده و قیود و شروط مذکور در قوانین و مقررات راجع به ورود و اقامت اتباع بیگانه در ایران مصوب ۱۳۱۰ و اصلاحات بعدی آن از حیث بازدارندگی و تشریفات ورود به کشور کاملاً بی‌اثر شده است. هیچ برنامه‌ای جهت کنترل ورودی مرزها پیش‌بینی نشده است و ضمانت اجراهای مشخص شده و نیز اصطلاحات به‌کارگرفته شده در این مقررات به‌روز نیستند. این موضوع به‌خودی‌خود، نظارت بر رفتار اتباع بیگانه در صورت ارتکاب جرم و اعمال دقیق مجازات بر آن‌ها را با چالش روبرو کرده است.

۳. اقامت اجباری در محل معین

آزادی انسان در انتخاب یا تعیین ضروریات زندگی از دستاوردهای زندگی در قرن حاضر است؛ انسان مختار است که شغل، محل اقامت و سایر ضروریات زندگی خود را بدون

۱. البته، منوط به این که به طور مؤثر و با رعایت ماده ۲-۳۷۱ قانون مدنی از تولد آن طفل یا حداقل از یک سال قبل در آموزش و تحصیل وی اقدامی مؤثر کرده باشد.

۲. البته، اگر در کل این مدت با کارت اقامت (دانشجویی) زندگی کرده باشد، مشمول اخراج خواهد بود.

محدودیت تعیین نماید. اما گاهی این حق به دلیل ارتکاب جرمی از سوی فرد، مورد خدشه واقع می‌شود؛ مثلاً، به دلیل آثاری که جرم ارتكابی در محلی داشته است، متهم به حکم دادگاه ملزم به نقل مکان و دور شدن از محل ایجاد خطر می‌شود.^۱ مسأله تبعید مجرمین و خصوصاً، افراد صاحب نفوذ و روسای قبایل و بزرگان از دیرباز مورد توجه بوده و در حقوق کیفری فرانسه تحت عنوان «رولگاسیون»^۲ مدت‌ها به صورت تبعید به جزایر دوردست، مورد عمل واقع شده است (رهامی، ۱۳۹۲: ۱۱۲). در مواد ۶-۱۳۱، ۱۴-۱۳۱ و ۱۶-۱۳۱ قانون جزای فرانسه امروزه، تبعید به شکل پیش‌گفته مورد استفاده نیست و مجازات‌های خدمات عام‌المنفعه و ممنوعیت از کارت‌های اعتباری در انجام معاملات و اقدامات تأمینی در مورد اطفال پیش‌بینی شده است. در حقوق ایران، به جهت ساده‌انگاشتن مجازات اقامت اجباری و نیز عدم آشنایی و عدم تسلط قضات به معیارها و قواعد اعمال سایر مجازات‌ها با توجه به ناشناخته‌بودن برخی از آن‌ها، استقبال قضات از این مجازات تکمیلی بیشتر جلوه می‌نماید. در این میان، برخی از قضات با عنایت به تکلیف مواد ۲۳۹، ۲۵۰ و ۳۷۴ ق.آ.د. ک با بیان استدلال و توجیه خویش در حکم به اقامت اجباری در محل معین، ضمن ارتقاءبخشیدن به استواری و اتقان رأی، علت حکم به چنین مجازاتی را به طور مثال، ضرورت صیانت از نهاد خانواده و اصلاح مرتکب در بزه رابطه نامشروع دانسته‌اند.^۳ بند الف ماده ۲۳ ق.م.ا به اقامت اجباری در محل معین اختصاص دارد و ماده یک آیین‌نامه اجرایی نیز در این خصوص مقرر می‌دارد: «... قاضی اجرای احکام بعد از اجرای حکم اصلی، محکوم را جهت اجرای حکم در خصوص اقامت اجباری احضار می‌کند. پس از حضور محکوم، قاضی مذکور با تنظیم صورتجلسه، مفاد حکم و محدوده محلی که باید در آن اقامت داشته باشد را به او تفهیم می‌کند.» اعزام محکومان به

۱. ماده دو آیین‌نامه اجرایی ماده ۲۳ ق.م.ا در خصوص وضعیت که محل اقامت اجباری، محلی غیر از حوزه قضایی مرجع مجری حکم باشد، بیان می‌دارد: «... قاضی اجرای احکام از طریق اعطای نیابت قضایی که مشتمل بر مشخصات محکوم علیه، مدت اقامت اجباری و دستورات دادگاه است، از مرجع مجری نیابت، اجرای حکم را تقاضا می‌کند. در این صورت، قاضی اجرای احکام رونوشتی از دادنامه قطعی صادره را نیز به ضمیمه ارسال می‌کند.»

2. Relegation

۳. دادگاه کیفری دو شهرستان آمل طی حکمی مقرر کرده است: «... در خصوص اتهام متهمان... دایر بر ارتکاب بزه رابطه نامشروع ... حکم به محکومیت هر یک از نامبردگان به تحمل نود و نه ضربه شلاق تعزیری صادر و اعلام می‌گردد. همچنین، با امعان نظر به آثار مخرب بزه مذکور بر جامعه و در راستای اصلاح مرتکب و با توجه به آنکه هر دو متهم متأهل بوده و دارای فرزند نیز می‌باشند و هر یک از آنان با علم به تأهل طرف مقابل مرتکب بزه گردیده‌اند و از صور قبیحه اعمال خود عکسبرداری نیز نموده‌اند و با اقدام خود اسباب فروپاشی نهاد خانواده را فراهم نموده‌اند، مستنداً به ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامی حکم به اقامت اجباری متهم ردیف اول به مدت شش ماه به شهرستان سرباز استان سیستان و بلوچستان و متهم ردیف دوم به مدت شش ماه در شهر ... صادر و اعلام می‌گردد...».

اقامت اجباری به محل تعیین شده توسط نیروی انتظامی یا سایر ضابطینی که این وظیفه را به عهده دارند، انجام می‌شود. محکوم علیه نیز در صورت موافقت قاضی اجرای احکام می‌تواند رأساً به محل اقامت اجباری عزیمت کند. در صورتی که محکوم در زندان باشد، مراتب جهت اقدام قاضی ناظر زندان محل حبس محکوم اعلام می‌شود.^۱ شروع محکومیت اقامت اجباری از روز حضور در محل و یا حضور وی از طریق اعزام احتساب خواهد شد. درخصوص انواع مجازات‌های تکمیلی در حقوق ایران، بسیاری از جزئیات اجرای مجازات تکمیلی مغفول مانده است. ضمانت اجرای ذکر شده در ماده ۲۴ قانون مجازات اسلامی جهت عدم پایبندی محکوم علیه به مجازات‌های تکمیلی، در عمل فاقد کارایی است؛ زیرا با توجه به رأی وحدت رویه ۶۴۲ مورخ ۷۸/۹/۹ که تعیین مجازات حبس زیر نود و یک روز را ممنوع دانسته و نیز ماده ۶۵ قانون مجازات اسلامی در خصوص الزام به تعیین مجازات‌های جایگزین، آیا اساساً امکان تبدیل مجازات تکمیلی به حبس درجه هشت (زیر سه ماه) وجود دارد؟ علاوه بر این، در دستورالعمل کاهش جمعیت کیفری نیز حبس‌های کوتاه مدت از جمله حبس زیر شش ماه اصولاً اجرا نمی‌شوند. ملاحظه می‌شود که قانون‌گذار ضمانت اجرای عدم رعایت مقررات مجازات تکمیلی را وفق ماده ۲۴ قانون مجازات اسلامی بعد از یک مرحله تشدید و افزودن به مدت مجازات تکمیلی، در نهایت تبدیل به حبس درجه هفت یا هشت می‌داند؛ حال آن که حبس در این دو درجه اساساً به مرحله اجرا نمی‌رسد. منشأ این سرگردانی، عدم هماهنگی سیاست‌گذاری مقنن در مرحله‌ی قضا و اجرا است.

۴. توقیف وسایل ارتکاب جرم

در مواردی، در اختیار داشتن برخی امکانات و یا وسایل زمینه‌های ارتکاب بزه را فراهم می‌آورد؛ به طور مثال، داشتن اسلحه و رسانه یا مکان ممکن است بسترهای ارتکاب برخی از بزه‌های مرتبط با وسیله‌های گفته شده را ایجاد نماید. اساساً، بهترین تدبیر درخصوص کسانی که قبلاً مرتکب جرم شده‌اند، گرفتن ابزار و امکان ارتکاب جرم از آنان است. از این رو، به عنوان

---

۱. ماده ۳ آیین‌نامه اجرایی ماده ۲۳ ق.م.ا مقرر می‌کند: «اعزام محکومان اقامت اجباری به محل تعیین شده به عهده نیروی انتظامی یا سایر ضابطین دادگستری است که این وظیفه به عهده آن است. چنانچه محکوم علیه درخواست کند که رأساً به محل اقامت اجباری عزیمت کند، با موافقت قاضی اجرای احکام می‌تواند خود را به محل اقامت اجباری معرفی کند. در این صورت، قاضی اجرای احکام با اعطای نیابت قضایی، اجرای حکم را از مرجع مجری نیابت درخواست می‌کند و نسخه‌ای جهت ارائه به آن مرجع تحویل محکوم می‌شود. در صورتی که محکوم علیه جهت تحمل حبس در زندان باشد، قاضی اجرای احکام مراتب محکومیت به اقامت اجباری را به زندان اعلام می‌کند تا اقدامات مذکور در این ماده و مواد یک و دو توسط قاضی ناظر زندان انجام گردد.»

مجازات تکمیلی، مقنن با توقیف ابزارهای ارتکاب بزه سعی در کاهش ریسک تکرار جرم دارد. در خصوص توقیف وسایل ارتکاب جرم^۱ یا رسانه یا موسسه دخیل در ارتکاب جرم، رسانه‌های چاپی یا دیجیتالی و یا موسساتی که به جرم اختصاص یافته‌اند، ماده ۱۸ آیین‌نامه اجرایی بیان داشته است: «... قاضی اجرای احکام، مطابق رأی دادگاه، مراتب توقیف را به مدت مقرر در حکم به محکوم ابلاغ و نیز دستور توقیف آن را به نیروی انتظامی صادر می‌کند. نیروی انتظامی موظف است نسبت به توقیف وسایل مزبور اقدام کند. نحوه و امکان نگهداری به ترتیبی است که توسط قاضی اجرای احکام تعیین می‌شود». همچنین، مقرر گردیده که توقیف رسانه‌های الکترونیکی و یا داده‌ها یا سامانه‌های رایانه‌ای به ترتیب مقرر در قانون جرایم رایانه‌ای خواهد بود. با توجه به نسخ قانون پیش‌گفته، به نظر می‌رسد توقیف داده‌ها و سامانه‌های رایانه‌ای بر اساس قانون آیین دادرسی الکترونیکی امکان‌پذیر باشد.^۲ در حقوق فرانسه، توقیف وسایل، علاوه بر مجازات تکمیلی، یک کیفر اصلی نیز محسوب می‌شود که در

۱. در این خصوص، رأی شماره دادنامه ۹۸۰۹۹۷۰۷۰۰۵۰۰۹۲۲ نیازمند بررسی است. به موجب این رأی مقرر شده است: «در خصوص اتهام متهمان... دایر بر فراهم‌نمودن موجبات فساد و فحشا از طریق اختلاط بی‌حجاب و رقص زنان و مردان بعلاوه اتهام دیگر... دایر بر نگهداری یک لیتر و نیم مشروب الکلی دست‌ساز... دادگاه با توجه به... صورتجلسه مأمورین مورخ... و... با توجه به نحوه و محل شناسایی و دستگیری متهم و با توجه به کشف مشروبات الکلی و وسایل استفاده از آن و با مذاقه در... که اصولاً، حاکی از کشف حجاب از سوی زنان و اختلاط آنان با نامحرم می‌باشد و... بزهکاری ایشان محرز دانسته و مستنداً به بند ب ماده ۶۳۹ قم ا مصوب ۱۳۷۵ و مواد ۱۳۴ و ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی حکم بر محکومیت... به تحمل هر کدام ده سال حبس تعزیری و با توجه به اطلاع کامل مالک باغ از آنچه که در باغ در حال وقوع بوده است و نیز نقش فرزند وی در برگزاری جشن مختلط، حکم به ضبط باغ مورد نظر در حق دولت و محکومیت متهمه به تحمل پنج سال حبس تعزیری و محکومیت سایر متهمین به... (صادر می‌گردد)». در خصوص رأی صادره اولاً، از نظر شناسایی عنوان اتهامی ذکر شده و میزان مجازات صادره با توجه به معنای تشویق به فساد و فحشا و لزوم تفسیر مضیق از نصوص جزایی، قابل تأمل است؛ ثانیاً؛ نکته مهم‌تر آن است که برای ضبط باغ به ماده ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی استناد شده است. حال آنکه ماده ۲۱۵ قانون پیش‌گفته صرفاً مربوط به تعیین تکلیف در خصوص وسایل ارتکاب جرم است و در خصوص ضبط باغ به عنوان یک مجازات نیازمند عنصر قانونی هستیم و در این خصوص هیچ مقرره‌ای وجود ندارد. این در حالی است که در تبصره ۵ ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی، ضبط به عنوان یک مجازات شناخته نشده است. در ماده ۶۳۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ تنها برای بند الف این ماده امکان بسته‌شدن محل مربوطه به طور موقت با نظر دادگاه پیش‌بینی شده است. بنابراین، در موضوع کنونی با توجه به عدم وجود مقرره‌ای که ضبط مکان تشویق فساد و فحشا را تجویز نماید، امکان ضبط وجود ندارد. ثالثاً، با وجود این در فرضی که ضبط به شرح بالا را بپذیریم، به طور قطع با اصل قانونی بودن جرم و مجازات و اصل تناسب جرم و مجازات در تضاد است. رابعاً، اعمال مجازات بر پدر (ضبط باغ) به واسطه نقش فرزند در جشن موصوف، اصول حقوق کیفری از جمله اصل شخصی بودن مجازات را نقض می‌نماید.
۲. ماده ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی و ماده ۱۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری در مقام تعیین تکلیف از وسایل ارتکاب جرم یا تحصیل شده از ارتکاب جرم تقنین شده‌اند و در خصوص توقیف داده‌های رایانه‌ای و مخابراتی مواد ۶۷۱ تا ۶۸۲ قانون آیین دادرسی پیش‌بینی شده است.

ماده ۶-۱۳۱ قانون مجازات پیش‌بینی شده و می‌تواند یک یا چند اتومبیل مرتکب جرم را دربرگیرد. بر این اساس، وی باید در زمان و مکانی که توسط پلیس مجری تصمیم تعیین می‌شود، اتومبیل خود را معرفی کند و کارت اتومبیل را تحویل دهد. پس از این اقدام، صورت جلسه تنظیم و اطلاعات اساسی از جمله تاریخ محکومیت، دادگاه صادرکننده، مدت محکومیت و تمام عناصر مربوط به هویت و مشخصات مرتکب و اتومبیل قید می‌شود. در تمام این مدت، اتومبیل در توقیف می‌باشد. پلیس نیز می‌تواند در محل توقیف حاضر و مراتب را به دادستان گزارش دهد. در پایان مدت، کارت اتومبیل مجدد تحویل مالک می‌گردد و دوره توقیف پایان می‌یابد (نگاه کنید به: بونیس-گارسون و پلتیه، ۲۰۱۹: ۹۱ - ۹۲). مجازات تکمیلی در حقوق فرانسه در یک دسته‌بندی به اختیاری و الزامی تقسیم می‌شود. توقیف وسایل خطرناک و وسایل ارتکاب جرم یک مجازات تکمیلی الزامی است. در این کشور، این نگرانی وجود داشت که کیفر تکمیلی اجباری به دلیل ویژگی الزامی بودن آن ممکن است با برخی از اصول حقوق کیفری مانند اصل ضرورت کیفر و اصل فردی‌سازی کیفر در تعارض قرار گیرد. در همین راستا، در این کشور، شورای قانون اساسی حدود انطباق آن با اصول قانون اساسی را مورد بررسی قرار می‌دهد (رجوع کنید به: لتورمی^۱، ۲۰۱۱: ۲۸۰). در حقوق فرانسه، در خصوص انواع مجازات‌های تکمیلی، به فراخور شیوه‌ی اعمال و اجرا به نحو معقولی، جزئیات و فرایند اجرای آن مشخص شده است؛ مثلاً، در خصوص انتشار مجازات تکمیلی در روزنامه به هزینه مرتکب مقرر شده است (رجوع کنید به: ژاک^۲، ۱۹۹۵: ۸۲۵) و انتشار حکم محکومیت مالیاتی را نیز به عنوان مجازات تکمیلی معین کرده است (نگاه کنید به: دتراز^۳، ۲۰۱۱: ۶۲۲). در حقوق ایران برخلاف قانون فرانسه، سازوکارهای توقیف و تحویل وسایل و شرایط حاکم بر آن مغفول مانده و یا به طور کلی و مبهم به آن پرداخته شده است؛ مثلاً، شیوه‌ی اعمال مجازات تکمیلی توقیف وسایل را با بیان یک عبارت کلی «نحوه و امکان نگهداری به ترتیبی است که توسط قاضی اجرای احکام تعیین می‌شود»، به موضوع پایان داده است و شیوه‌ی عمل را به نحو دقیق ذکر ننموده است.

۵. محرومیت از اشتغال به کار یا حرفه معین

بی‌شک، «بیکاری از عواملی است که به واسطه ایجاد فقر، منجر به افزایش ارتکاب جرم می‌گردد» (نجفی ابرندآبادی و هاشم بیگی، ۱۳۹۰: ۲۸۰). در مواردی این قضیه برعکس است

1. Leturmy
2. Jacques
3. Detraz

و اشتغال افراد به برخی از مشاغل زمینه‌های ارتکاب بزه را فراهم می‌نماید. در این میان، برخی از مشاغل نیز اساساً جرم یا انحراف محسوب می‌شوند؛ مانند فروش مشروبات الکلی (ماده ۷۰۲ قم ۱ تعزیرات)، فروش مواد مخدر (مواد ۴ و ۸ قانون اصلاح قانون مواد مخدر) و فروش آلات و وسایل قمار (ماده ۷۰۷ قم ۱ تعزیرات)، معامله مال مسروقه (ماده ۶۶۲ قم ۱ تعزیرات و تبصره آن). اگر اشتغال فرد به یک کار یا حرفه زمینه ارتکاب بزه را فراهم نموده باشد یا آن را تسهیل نموده باشد، دادگاه می‌تواند برای مدتی او را از آن کار یا حرفه منع نماید و با دور کردن او از این شغل یا حرفه زمینه پیشگیری از بزه را فراهم آورد.^۱ ماده ۹ آیین‌نامه اجرایی در راستای تشریح شیوه اعمال بند پ ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامی و ماده ۳۰ همان قانون پیش‌بینی شده است. مطابق ماده ۳۰ قانون مجازات اسلامی و با توجه به بند ت ماده ۲۳ که بحث انفصال از خدمات عمومی و دولتی را مطرح نموده است، منظور از بند پ ماده ۲۳ شغل آزاد است و نه مشاغل دولتی (الهام و برهانی، ۱۳۹۷: ۱۲۰). در حقوق فرانسه، این دسته از ممنوعیت‌ها به نام ممنوعیت‌های حرفه‌ای شناخته می‌شود. اولین مورد از ممنوعیت‌های حرفه‌ای، ممنوعیت از انجام یک شغل دولتی یا یک فعالیت حرفه‌ای یا اجتماعی به طور دائم یا برای مدت ۵ سال است. این ممنوعیت که در ماده ۲۶-۱۳۱ قانون مجازات پیش‌بینی شده است، صلاحیت انجام هر نوع کار دولتی اعم از انتخابی یا انتصابی را از فرد سلب می‌کند. نوع فعالیتی که وی ممنوع از انجام آن است، ممکن است مرتبط با جرم ارتکابی باشد یا نباشد. قاضی در هنگام صدور این مجازات ملزم به توجیه آن نمی‌باشد. چنانچه ممنوعیت انجام یک شغل یا فعالیت دولتی یا فعالیت حرفه‌ای یا اجتماعی توأم با یک کیفر سالب آزادی بدون تعلیق صادر شود، مجازات تکمیلی همزمان با شروع مجازات حبس شروع می‌شود. این مجازات

۱. این هدف مجازات تکمیلی در برخی موارد مدنظر قضات نیز قرار گرفته است؛ به طور مثال، در رأی به شماره ۹۷۰۰۹۹۷۷۱۱۱۷۰۱۰۶۷ مقام قضایی با در نظر گرفتن مصلحت اجتماع و در راستای حمایت از امنیت روانی جامعه، فردی که به عنوان تحصیل‌کننده مال مسروقه محکوم شده بود را با این استدلال که ارتکاب بزه به سبب شغل پلافروشی بوده است و این اشتغال، وقوع بزه سرقت را تسهیل کرده است، به مدت دو سال از اشتغال و فعالیت در مغازه پلافروشی منع کرده است. آنچه این اقدام را توجیه می‌نماید، این است که مقام قضایی در راستای برخورد با کسانی که اعتماد مردم را سلب نموده و ممکن است دوباره شهروندان را قربانی بزه قرار دهند، از فعالیت در این شغل ممنوع کرده است. در رأی دیگری به شماره ۹۷۰۰۹۹۷۷۱۱۱۷۰۱۳۲۸ مقام قضایی با توجیه رأی خویش بیان کرده است: «... به جهت تعدد جرائم ارتکابی و در راستای آموزه‌های جرم‌شناختی مبتنی بر بزه‌دیده‌شناسی حمایتی، حکم بر منع اقامت متهم به مدت دو سال در استان فارس و اقامت اجباری در شهرستان طبس به مدت دو سال به عنوان کیفر تکمیلی که پس از کیفر اصلی قابل اجرا خواهد بود...». با این وصف، نگاه حمایتی مقام قضایی به اجتماع و بزه‌دیدگان بزه ارتکابی یا بزه‌دیدگان احتمالی، ظهور یافته است.

البته، نمی‌تواند نسبت به یک طفل صادر شود. در سال ۲۰۰۸، مجازات ممنوعیت از انجام فعالیت تجاری، مدیریت یک شرکت صنعتی یا تجاری، مستقیم یا غیرمستقیم به فهرست مجازات تکمیلی با موضوع ممنوعیت از انجام کار، اضافه شد (نگاه کنید به: بونیس-گارسون و پلتیه، ۲۰۱۹: ۷۱). قانون‌گذار ایران در قوانین خاص از جمله ماده ۶۹ قانون قاجاق کالا و ارز در بندهای مختلف به ضرورت اعمال ممنوعیت‌های حرفه‌ای اشاره کرده است. در بند پ محرومیت از اشتغال به حرفه یا حرف خاص مرتبط با جرایم موضوع قانون پیش‌گفته به مدت یک تا پنج سال را پیش‌بینی کرده است. تعلیق موقت یا ابطال دائم کارت بازرگانی، کارت مبادلات مرزی، کارت ملوانی، پروانه کسب، تأسیس، بهره‌برداری یا حق‌العمل کاری، پروانه حمل‌ونقل که در بند الف این ماده پیش‌بینی شده است نیز در راستای محرومیت متهم از اشتغال به حرفه یا حرف خاص مقرر شده است. محروم کردن مرتکب از اشتغال به حرفه یا کار معین، در رویه قضایی نیز نمود دارد. در حقوق فرانسه، مرتکبی که واسطه یک فعالیت ورزشی مرتکب جرایم جنسی شده است، از فعالیت با اطفال و انجام فعالیت‌های مرتبط با اطفال ممنوع می‌شود (نگاه کنید به: ویال^۱، ۲۰۲۰: ۲۸۶). همچنین، در خصوص اعمال مجازات تکمیلی مربوط به بزه‌ای که در جریان فعالیت پزشکی رخ داده است، مقام قضایی باید صدور مجازات تکمیلی به منع از فعالیت حرفه‌ای پزشکی را توجیه نماید (نگاه کنید به: میسترتا^۲، ۲۰۱۸: ۴۷۳). در رویه قضایی ایران اساساً، مقام قضایی ملزم به توجیه رأی خویش در خصوص مجازات تکمیلی نیست و این موضوع موجب گردیده تا مقام قضایی خود را از ذکر دقیق و با جزئیات کیفر تکمیلی برکنار بداند؛ به طور مثال، در رأی شماره ۹۷۰۹۹۷۷۱۱۲۰۰۱۳۷۷ دادگاه کیفری دو، مقام قضایی مرتکب بزه ایراد ضرب و جرح عمدی منجر به شکستگی را علاوه بر محکومیت به سه حبس و پرداخت دیه، به مجازات تکمیلی ممنوعیت از اشتغال به رانندگی تاکسی و سرویس اعم از حمل‌ونقل بار یا مسافر در هر صنف و حرفه‌ای محکوم نموده است. در مقام توجیه رأی، مقام قضایی نظر به فرار مرتکب پس از وقوع بزه، به ملاک ماده ۱۸ ق.م.ا در تعیین مجازات تعزیری، یعنی توجه به شیوه ارتکاب جرم و نتیجه زیان‌بار، توجه نموده و هم در تعیین مجازات تکمیلی، ظاهراً شغل و کسب مرتکب را نیز لحاظ نموده است. بنابراین، قاضی به این نکته توجه داشته است که مرتکب را از کار یا حرفه‌ای که زمینه ارتکاب این بزه را فراهم کرده است دور نماید و از وقوع بزه‌ای با این منشأ جلوگیری نماید. هرچند که با توجه به قید «در هر صنف و حرفه‌ای» در عمل، نظارت بر این

1. Vial
2. Mistretta

موضوع از سوی اجرای احکام بسیار دشوار می‌نماید. علاوه بر این، معین نکردن دقیق محدوده مجازات تکمیلی، اجرای کیفر تکمیلی در مرحله اجرای احکام را با دشواری همراه نموده و یا عملاً، امکان اجرای آن وجود ندارد.

۸. منع از اقامت در محل یا محل‌های معین

گاهی ارتکاب جرم به گونه‌ای است که زمینه‌های اخراج مرتکب را از محل اقامت خویش و حضور در محل دیگری از همان کشور یا ممنوعیت از اقامت در یک محل معین که در واقع، محل وقوع بزه است، فراهم می‌نماید. این نوع از مجازات تکمیلی در کنار کارکرد توانگیرانه، کارکرد اصلاحی نیز دارد؛ بدین گونه که مجرمان از رهگذر تدبیر یادشده از یک سو، از موقعیت‌های مساعد ارتکاب جرم دور و از سوی دیگر، از حیث شخصیتی متحول و در نتیجه، بازسازگار می‌شوند (نیازپور، ۱۳۸۷: ۱۲۰). از این رو، علی‌رغم این که منع از اقامت در محل یا محل‌های معین واجد خصیصه طردکنندگی است، لیکن با توجه به هدف اصلاحی موجود در این تدبیر، زیر عنوان مجازات‌های تکمیلی بررسی می‌شود. در مواردی، مقام قضایی تشخیص می‌دهد که فرد را علاوه بر محرومیت از اقامت در یک محل، به اقامت اجباری در محل دیگری نیز محکوم نماید؛ برای نمونه، در رأی شماره ۹۲۰۹۹۰۲۲۲۱۰۰۹۲۴ مورخ ۹۲/۹/۲۳، دادگاه متهم به سرقت را علاوه بر مجازات حبس و شلاق، به محرومیت از استفاده از حق مرخصی، محرومیت از اقامت در دو استان البرز و تهران و اجبار به اقامت متهمان در شهرستان‌های خورموج هریس و کاشمر به مدت ده سال محکوم کرده است. با وجود اختیار مقام قضایی در اعمال یک یا چند مجازات تکمیلی، صدور حکم به اقامت اجباری به مدت ده سال و نیز محرومیت از استفاده از حق مرخصی با توجه مفاد ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در تعارض با نص ماده پیش‌گفته است. با توجه به مقررات قانونی، تصریحی در خصوص محرومیت از استفاده از مرخصی در قوانین کیفری وجود ندارد؛ از این رو، مغایر با اصل قانونی بودن جرم و مجازات است. علاوه بر این، مدت مجازات تکمیلی دو سال بیشتر نخواهد بود و تعیین مدت بیش از این مخالف قانون است. علاوه بر این، صدور حکم به مجازات تکمیلی بیش از دو سال نیز خلاف قانون است. مجازات منع از اقامت در محل معین در زمانی صادر می‌شود که فرد با حضورش در محلی (برای نمونه مشروب‌فروشی، کافی‌نت و...) مرتکب جرم یا جرایم خاصی می‌شود که دادگاه با منع او از حضور در این گونه مکان‌ها و محل‌ها، به نوعی از ارتکاب جرم پیشگیری می‌نماید. این رویکرد جنبه پیشگیرانه دارد و از توصیه‌های آموزه‌های جرم‌شناسی است (آقایی جنت مکان، ۱۳۹۷: ۳۶۵). بند ب ماده ۲۳ ق.م.ا.

یکی از انواع مجازات‌های تکمیلی را منع از اقامت در محل یا محل‌های معین دانسته و ماده ۸ آیین‌نامه اجرایی نیز در این خصوص بیان می‌دارد: «... قاضی اجرای احکام مفاد حکم و محدوده محل یا محل‌هایی که باید از اقامت در آن‌ها خودداری کند را به محکوم تفهیم می‌کند. چنانچه محل یا محل‌های ممنوعه که توسط دادگاه معین شده، خارج از حوزه قضایی دادگاه باشد، قاضی اجرای احکام از طریق اعطای نیابت قضایی به مرجع قضایی مربوط نسبت به اجرای حکم اقدام می‌کند. قاضی اجرای مراتب را به نیروی انتظامی محل یا محل‌های ممنوعه اعلام می‌کند تا در صورت مشاهده محکوم‌علیه در آن محل یا محل‌ها، مراتب را جهت اتخاذ تصمیم مقتضی به مرجع قضایی اعلام کند. محکوم مکلف است در صورت تغییر نشانی محل، اقامت نشانی جدید خود را به مرجع مجری حکم اعلام نماید.» برخلاف اطلاق بند ب ماده ۲۳ ق.م.ا، برخی معتقدند که رویه قضایی و قانون مجازات تنها ممنوعیت از اقامت در شهر یا شهرهای مختلف را مدنظر دارد و به طور مثال، ممنوعیت از اقامت در نقطه یا نقاط یک شهر مورد حکم قضاوت نبوده است (نک: محمدبیگی خورتابی، ۱۳۹۷: ۱۴۳). این نوع از ممنوعیت - یعنی منع حاضرشدن در برخی اماکن تعیین‌شده توسط دادگاه در حقوق فرانسه تحت عنوان مجازات مربوط به سرزمین شناخته می‌شود. دادگاه در صدور این نوع مجازات ملزم به توجیه تصمیم خود نمی‌باشد. قاضی اجرای احکام محل اقامت می‌تواند فهرست اماکن ممنوعه را تغییر دهد و یا پس از اخذ نظر دادستان، نوع دستور یا تدبیری که نسبت به وی اجرا می‌شود را اصلاح کند (و اجرای این مجازات را تضمین خواهد کرد). قاضی اجرا البته، هر زمان می‌تواند به طور موقت، اجرای این مجازات را به دلیل پزشکی، خانوادگی، حرفه‌ای و یا اجتماعی معلق کند. مدت این مجازات در صورت محکومیت به جنایت، ده سال و در صورت محکومیت به جنحه، پنج سال می‌باشد. لیکن، با رسیدن محکوم به سن شصت سال قطع می‌گردد. البته، اگر هنگام صدور حکم نیز به شصت سال رسیده باشد، نمی‌توان این مجازات را صادر کرد. با این وجود، چنانچه مجازات صادره در زمینه امور جنایی، مشمول مرور زمان گردد، ممنوعیت از حاضرشدن محکوم علیه در محل‌هایی که بزه‌دیده یا ورثه مستقیم وی در آنجا زندگی می‌کنند، به قوت خود باقی خواهد بود. شروع این مجازات از روزی است که (تصمیم) پیش‌بینی یا تعیین‌کننده آن قطعی گردد. اگر این مجازات همراه با حبس صادر شده باشد، شروع آن با آغاز تحمل حبس خواهد بود. این مجازات پس از اتمام حبس تا پایان مدتی که در حکم تعیین شده است، ادامه می‌یابد.

۹. منع از رانندگی با وسایل نقلیه موتوری و یا تصدی وسایل موتوری

رانندگی از جمله ضروریات زندگی بشر در زمانه کنونی است و منع فرد از تصدی یا رانندگی وسیله نقلیه می‌تواند مشکلات فراوانی را برای او ایجاد نماید. بند ۳ ماده ۲۳ ق.م.ا.چنین مجازاتی را پیش‌بینی کرده و در ماده ۱۱ آیین‌نامه اجرایی بیان شده است که: «... قاضی اجرای احکام مطابق رأی دادگاه مراتب را به معاونت راهنمایی و رانندگی نیروی انتظامی جهت ابطال گواهینامه ابلاغ می‌کند. مرجع مذکور پس از اجرای دستور قضایی، نتیجه را به مرجع مجری حکم اعلام می‌کند. هرگاه نیروی انتظامی تخلف محکوم از مفاد حکم را در هر یک از نقاط کشور مشاهده کند، مراتب را جهت اتخاذ تصمیم مقتضی به مرجع مجری حکم اعلام می‌کند...». در عمل نیز قضات اجرای احکام محکوم علیه را به پلیس راهنمایی و رانندگی معرفی می‌نمایند و مقرر می‌گردد که گواهینامه را به آن مرجع تحویل دهد. لیکن، مشخص نیست که مسوول تحویل کارت‌ها و نظارت و بایگانی آن‌ها کدام بخش از پلیس راهنمایی و رانندگی است. همچنین، فرایند ابطال گواهینامه و اخذ گواهینامه جدید چگونه است؟ آیا محکوم علیه بعد از اتمام دوره دوباره باید گواهینامه جدید با طی دوره آموزشی اخذ نماید یا اینکه با اتمام دوره مجازات تکمیلی، گواهینامه جدید بدون طی دوره آموزشی به نام او صادر می‌شود؟ ماده ۱۶ قانون رسیدگی به تخلفات رانندگی مصوب ۱۳۸۹ مقرر می‌دارد: «واحدهای اجرای احکام کیفری موظفند کلیه آرای مربوط منجر به فوت یا جرح را به راهنمایی و رانندگی اعلام نمایند و در صورتی که حکم صادره متضمن محرومیت از رانندگی باشد، گواهینامه رانندگی مربوطه را نیز اخذ و ارسال نمایند». نمونه این نوع مجازات در رأی شماره ۹۷۰۰۹۹۷۷۱۱۳۱۰۰۷۷۴ دادگاه کیفری دو شیراز، متهمان به بزه‌های توهین و تمرد نسبت به مأمورین حین انجام وظیفه که پس از ارتکاب بزه با خودرو متواری شده‌اند را علاوه بر مجازات اصلی، به مجازات تکمیلی منع از رانندگی به مدت ۶ ماه در خصوص راننده پراید توقیف وسیله نقلیه به مدت ۲ ماه در احدی از پارکینگ‌های شهر و اقامت اجباری در یکی از شهرستان‌های استان فارس محکوم کرده است. صرف‌نظر از ایرادات نظارت بر اجرای مجازات منع از رانندگی، مقام قضایی رأی خویش مبنی بر ممنوعیت رانندگی را توجیه نکرده است و توجیهی مبنی بر این که وسیله نقلیه، وسیله ارتکاب بزه بوده است یا خیر، در رأی ملاحظه نمی‌شود. مقنن در قانون کاهش حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹، در خصوص مجازات حبس، ذکر علت و توجیه حبس به بیش از حداکثر را لازم دانسته است. هرچند که برداشت ناقصی از سیاست‌گذاری‌های توجیه مجازات حبس در قوانین کشورهای دیگر است، به نظر می‌رسد در

اعمال سایر مجازات‌ها از جمله مجازات تکمیلی، ضرورت دارد. در حقوق فرانسه به عنوان مثال، شورای قانون اساسی در تصمیم ۲۹ سپتامبر ۲۰۱۰ به بررسی این سؤال پرداخت که آیا کیفر تکمیلی اجباری ابطال گواهینامه رانندگی مطابق با قانون اساسی و در جهت منافع عمومی می‌باشند یا خیر؟ بر اساس ماده ۲۳۴-۱۳ قانون جاده‌ها، در صورت ارتکاب برخی جرایم جاده‌ای، با هدف تضمین امنیت جاده، پیشگیری و مجازات هر نوع تعرض به امنیت اموال و اشخاص از طریق رانندگی در حال مستی، باید نسبت به ابطال گواهینامه مرتکب اقدام نمود. در حقوق فرانسه، دادگاهی که در مورد ممنوعیت رانندگی حکم صادر می‌کند، باید نوع وسیله نقلیه‌ای که فرد ممنوع از رانندگی است را دقیقاً تصریح کند. محکوم‌علیه گواهینامه خود را به مقام صادرکننده آن، یعنی پلیس، تحویل می‌دهد و یک گواهی همراه با ذکر عناصر محکومیت از جمله نوع وسیله نقلیه منع شده را دریافت می‌کند. در پایان مدت ممنوعیت، با تحویل این گواهی، گواهینامه خود را دریافت می‌کند (نگاه کنید به: بونیس-گارسون و پلتیه، ۲۰۱۹: ۷۳). در حقوق ایران، رانندگی وسایل نقلیه زمینی، دریایی، هوایی در صورتی که زمینه‌های ارتکاب جرایم مرتبط با قاچاق کالا و ارز را فراهم کرده باشد، به تصریح ماده ۶۹ قانون قاچاق کالا و ارز به اختیار قاضی و با توجه به شرایط مقرر در این ماده می‌تواند موجبات تعلیق موقت یا ابطال گواهینامه وسیله نقلیه را فراهم کند.^۱ این ماده برخلاف ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامی، محرومیت از رانندگی وسایل نقلیه را پیش‌بینی نکرده است.

۱۰. ممنوعیت‌های بانکی

نقش بی‌بدیل پول در عصر کنونی و رونق اقتصادی سبب گردیده است که بانک و امور مربوط به آن جزء جدایی‌ناپذیر جامعه امروز محسوب شود و محدودیت یا سلب استفاده از آن موجب اختلال در زندگی افراد جامعه است. معمولاً، ممنوعیت‌ها از طریق منع از داشتن دسته چک و یا منع از اصدار اسناد تجاری اعمال می‌شود. اوصاف خاص اسناد تجاری، سهولت استفاده از این اسناد و جلوگیری از جابجایی فیزیکی پول نقد همچنین، حمایت مقنن از این اسناد و برخورد اسکناس‌گونه با این اسناد، جایگاه ویژه‌ای را برای استفاده گسترده از این اسناد فراهم کرده است. در صورتی که ارتکاب بزه از طریق چک یا به واسطه آن به وقوع پیوسته است، مرتکب از طریق منع از داشتن دسته چک و منع از اصدار اسناد تجاری، مجازات می‌شود. از جمع مواد ۱۹، ۲۰ و ۲۳ قانون مجازات اسلامی می‌توان گفت که منع از داشتن

۱. بند الف ماده ۶۹ در مورد ششم، تعلیق موقت یا ابطال دائم گواهینامه وسیله نقلیه زمینی، دریایی و هوایی را پیش‌بینی کرده است.

دسته چک و یا اصدار اسناد تجارتي برای اشخاص حقيقي، یک مجازات تکميلي است و برای اشخاص حقيقي، یک مجازات اصلي است. قبل از قانون مجازات اسلامي، مقنن در قانون صدور چک بانک‌ها را مکلف نموده بود که کلیه حساب‌های جاری اشخاصی را که بیش از یک بار چک بی‌محل صادر کرده و تعقیب آن‌ها منتهی به صدور کیفرخواست شده باشد را بسته و تا سه سال به نام آن‌ها حساب جاری دیگر باز ننماید.^۱ در بند ج ماده ۲۳ ق.م.ا. چنین ممنوعیتی قید شده و ماده ۱۲ آیین‌نامه اجرایی نیز در تشریح شیوه اجرای بیان می‌کند؛ قاضی اجرای احکام مراتب را به منظور عدم صدور دسته چک به بانک مرکزی اعلام می‌کند. در صورت صدور حکم محکومیت مبنی بر منع از اصدار چک، قاضی اجرای احکام، مراتب را به بانک یا بانک‌های مربوطه جهت انسداد حساب جاری وی اعلام می‌کند. ضمناً، مراتب به بانک مرکزی اعلام می‌شود تا به بانک‌ها اعلام نماید از افتتاح مجدد حساب جاری برای محکوم خودداری کنند. همچنین، قاضی اجرای احکام به محکوم اخطار می‌کند برگ یا برگ‌های سفید دسته چک را که در اختیار دارد، جهت ابطال برگ‌ها به مرجع مجری حکم تحویل دهد. با تحویل برگ‌های مذکور، قاضی اجرای احکام با تنظیم صورتجلسه‌ای که به امضای وی و محکوم می‌رسد، مبادرت به ابطال آن‌ها می‌کند. چنانچه محکوم اعلام نماید برگه چک در اختیار ندارد، به ترتیب فوق صورتجلسه می‌گردد. در مورد صدور حکم مبنی بر منع از اصدار سایر اسناد تجارتي، قاضی اجرای احکام مفاد حکم را به محکوم ابلاغ و تفهیم می‌کند که از اصدار آن‌ها خودداری کند.^۲ علاوه بر این، برخی از محرومیت‌ها نیز در قوانین خاص در خصوص دریافت‌کنندگان تسهیلات بانکی پیش‌بینی شده است که بیشتر در قالب یک دستور اداری است و به عنوان مجازات (اصلي، تبعی یا تکميلي) شناخته نمی‌شود. در ماده ۵ قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، محرومیت‌ها و اشخاص مشمول این محرومیت‌ها برشمرده شده است. در بند یک از قسمت ب این ماده، استفاده‌کنندگان از تسهیلات بانکی و امتیازات دولتي در غیر محل مجاز مربوطه را از برخی حقوق محروم دانسته است. این اشخاص از حقوق مذکور در قسمت الف همان ماده از جمله دریافت تسهیلات مالی و اعتباری از دستگاه‌های موضوع ماده ۲ قانون پیش‌گفته، دریافت و یا استفاده از کارت بازرگانی

۱. نک: ماده ۲۱ قانون صدور چک و تبصره‌های آن.

۲. اداره کل حقيقي قوه قضائيه در نظريه مشورتي ۹۳/۷/۹۳/۴۴۲-۷/۹۳/۲۹۹۳ بیان می‌دارد: «انجام معامله و داشتن حساب بانکی از جمله حقوق مدنی هر شخص است و اصولاً با توجه به اصل بیست و دوم قانون اساسی، نمی‌توان کسی را از این حقوق محروم نمود؛ مگر در مواردی که قانون تجویز کند...» در همین راستا و طبق ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامي، برخی از این اعمال به عنوان مجازات تکميلي ذکر شده است.

محرومند و حق شرکت در مناقصه‌ها و مزایده‌ها یا انجام معامله یا انعقاد قرارداد با برخی دستگاه‌ها، عضویت در ارکان مدیریتی و نظارتی در تشکلهای حرفه‌ای، صنفی و شوراها را نخواهند داشت. در حقوق فرانسه، این دسته از مجازات تکمیلی با عنوان ممنوعیت‌های بانکی شناخته می‌شود. از جمله مهم‌ترین مصادیق ممنوعیت‌های بانکی، ممنوعیت از صدور چک است. بر این اساس، محکوم باید دسته چک موجود را به بانک صادرکننده مسترد کند. مدت این ممنوعیت نیز حداکثر ۵ سال است؛ یعنی برابر با همان مدت ممنوعیت به عنوان مجازات اصلی بر اساس ماده ۶۰-۱۳۱ قانون مجازات. مورد دوم ممنوعیت بانکی در حقوق فرانسه، استفاده از کارت بانکی برای مدت ۵ سال است (نگاه کنید به: بونیس-گارسون و پلتیه، ۲۰۱۹: ۷۰). ممنوعیت استفاده از کارت‌های پرداخت در حقوق ایران پیش‌بینی نشده است و صرفاً در خصوص ممنوعیت از داشتن دسته چک مقرراتی پیش‌بینی شده است.

نکته حائز اهمیت این است که گونه‌ی برشمرده بالا در راستای پیشگیری از وقوع جرم دوباره، باید با توجه به جرم ارتكابی و شرایط و اوضاع و احوال مؤثر در ارتكاب جرم ویژگی‌های مرتکب اعمال شوند و موقعیت‌ها و شرایطی که مرتکب از آن منع می‌شود، باید در وقوع جرم مؤثر باشد (ابراهیمی و بازوبندی، ۱۳۹۷: ۱۰۴). این موضوع در ماده ۳۰ قانون مجازات اسلامی و مواد پس از آن، مورد اشاره و تاکید قرار گرفته است.

ب: کیفی‌های تکمیلی اصلاح‌محور

کیفرهای این دسته به دنبال دعوت از محکوم جهت بازسازی با ارزش‌های اجتماعی از طریق یک رفتار فعال است. قانونگذار در این حالت، با یک رویکرد آموزشی-تربیتی در جستجوی ایجاد مجدد یک رابطه بین جامعه و بزهکار و یا استوارکردن این رابطه از یک سو و پرهیز از سلب آزادی وی و آثار اجتماع‌زدای حیس است. این اراده تسهیل بازاجتماعی‌سازی به دو شکل محقق می‌شود. در حالت اول که معمولاً در قالب دوره‌های الزام به تحصیل یا طی دوره‌های آموزش مهارت‌های اساسی زندگی و شهروندی اجرا می‌شود، جامعه نقش مسئولیت‌پذیری وی را به عنوان شهروند از طریق یادآورساختن ارزش‌های اساسی برعهده می‌گیرد. در حالت دوم و به عنوان مثال، در خصوص برخی از مصادیق آن مانند کار عام‌المنفعه یا الزام به یادگیری حرفه، رابطه جامعه و محکوم علیه برعکس می‌گردد؛ زیرا در این وضعیت، فرد خود را در اختیار جامعه قرار می‌دهد و اعلام می‌کند متوجه رفتار خود شده و آماده

۱. ماده ۱۹-۱۳۱ قانون مجازات فرانسه مقرر کرده است: «ممنوعیت صدور چک برای محکوم، همراه با دستور استرداد آن به بانکی است که اوراق تحت تصرف وی یا تحت تصرف نماینده یا وکیل قانونی‌اش را صادر نموده است...»

مسئولیت‌پذیری و در نهایت، حضور اثربخش در جامعه است. بدین ترتیب، در نهایت، جامعه و فرد به طور فعال در یک فرایند شهروندی وارد و ایفای نقش می‌کنند.

۱. الزام به تحصیل

رویکرد بازپروری و اصلاح مرتکبان با مکتب تحقیقی آغاز و به تدریج، تحت تأثیر یافته‌های جرم‌شناختی، به ویژه دیدگاه‌های مکتب دفاع اجتماعی نوین از تدابیر پزشکی و بالینی، به سمت تدابیر آموزشی و پرورشی - تربیتی حرکت نمود (نیاز پور، ۱۳۹۲: ۱۱۶). در همین راستا، برخی از تدابیر تکمیلی با هدف اصلاح و بازسازگاری و پیشگیری از وقوع بزه ثانویه پیش‌بینی شده‌اند؛ چرا که بنا بر تفکری که بر این مجازات حاکم است، فرض بر این است که بزه‌کاران مانند سایر افراد ناکرده بزه دارای قابلیت و توانایی‌هایی هستند که باید پیش از هر اقدامی، در راستای آموزش، پرورش و درمان آن‌ها گام برداشت (غلامی، ۱۳۸۷: ۶۳). در حقوق فرانسه، انطباق مجازات تکمیلی با اصول بنیادین حقوق جزا ضرورت دارد و قاضی باید در مقام کیفردهی تکمیلی، مطابقت و هماهنگی یا به معنای واقعی، عدم مغایرت با اصول پذیرفته‌شده حقوق کیفری را بررسی نماید (رجوع کنید به: ماتسوپولو^۱، ۲۰۱۸: ۴۳۳). از این رو، در حقوق این کشور بیان می‌شود که مجازات تکمیلی بدون مستند قانونی، مجازات نیست (رجوع کنید به: ورمل^۲، ۲۰۰۶: ۳۱۴). بدیهی است که این اصول باید در مرحله کیفرگذاری از سوی مقنن لحاظ گردد.

۲. الزام به یادگیری حرفه، شغل یا کار معین

بیکاری، عدم اشتغال به حرفه مناسب و در مواردی، بیسوادی یا کم‌سوادی منشأ بسیاری از جرایم است؛ بدین گونه که می‌توان رابطه‌ای معکوس میان شغل و تحصیل با ارتکاب بزه را برقرار دانست. از این رو، مجازات تکمیلی در راستای یکی از اهداف خویش، یعنی بازسازگاری مرتکب، وی را ملزم به یادگیری حرفه یا شغل می‌نماید یا او را به تحصیل در رشته‌ای خاص ملزم می‌نماید. الزام به یادگیری حرفه، شغل یا کار معین موضوع بند ۲۳ ماده ۲۳ ق.ا. است. در ماده ۱۹ آیین‌نامه اجرایی ماده پیش‌گفته نیز آمده است: «... به محکوم اخطار می‌شود بر اساس رأی دادگاه، در یکی از مراکز مورد تأیید قاضی اجرای احکام مبادرت به یادگیری حرفه، شغل یا کار کند. محکوم موظف است در پایان هر ماه گزارش کار خود را به

1. Matsopoulou
2. Vermelle

ضمیمه تأییدیه مرکز پذیرش به قاضی اجرای احکام ارائه کند.^۱ با وجود پیش‌بینی چنین نهادی، اما بسترهای آن از جمله امکان عقد قرارداد و یافتن بازار کار در شرایط اقتصادی کنونی فراهم نبوده و یا با دشواری‌هایی همراه است؛ به طور مثال، مشخص نشده است که هزینه برگزاری دوره‌های تحصیل و کارآموزی برعهده چه کسی است؟ همچنین، نهاد متولی برگزارکننده این دوره‌ها مشخص نشده است. هماهنگی‌های لازم جهت ارائه دروس لازم یا کارآموزی‌های مؤثر با نهادهای زیربند انجام نشده است. برخلاف حقوق ایران، این موارد در حقوق فرانسه به تفصیل بیان شده است. در حقوق فرانسه، ممکن است چهار دوره کارآموزی حسب مورد در پاسخ به ارتکاب یک جرم موضوع صدور حکم قرار گیرد. یکی از این موارد در فهرست مجازات‌های اصلی قرار دارد. سه مورد دیگر، یعنی طی دوره حساس‌سازی نسبت به امنیت جاده‌ای، دوره آموزش مسوولیت والدین و دوره حساس‌سازی نسبت به خطرات مصرف مواد مخدر، کیفر تکمیلی محض می‌باشد. فردی که موضوع یکی از این سه مجازات تکمیلی قرار گرفته است، باید ظرف شش ماه از تاریخ قطعی شدن حکم محکومیت، آن را به اتمام برساند. دادگاه باید در حکم قید کند که آیا انجام دوره به هزینه خود فرد خواهد بود یا خیر؟ پس از اتمام این دوره، وی یک گواهی مبنی بر انجام آن دریافت و به دادستان ارائه خواهد کرد. دوره حساس‌سازی نسبت به امنیت جاده‌ای توسط افراد متخصص ارائه و حداقل آن، ۱۶ ساعت در دو روز متوالی است. محتوای این دوره‌ها که با هدف پیشگیری از تکرار رفتارهای پرخطر انجام می‌شود، الزاماً باید دربردارنده دروسی در مورد عوامل عمومی خطرات و ناامنی جاده‌ای و دروس تخصصی در خصوص تجزیه و تحلیل اوضاع و احوال و عوامل موجه تصادف باشد. در قالب این دوره همچنین، می‌توان یک نشست با یک روانشناس ترتیب داد و حتی از یک پلیس و یا فرد دارای مهارت در رانندگی درخواست نمود آموزش‌های رانندگی را به وی ارائه کند. در دوره مسوولیت والدین، هدف این دوره بر اساس ماده ۳۶-۱۳۱ تا ۴۴-۱۳۱ قانون مجازات، یادآوری تعهدات مختلف حقوقی، اقتصادی، اجتماعی و اخلاقی والدین نسبت به تربیت طفل می‌باشد. دادگاه صادرکننده حکم مدت آن که حداکثر یک ماه خواهد بود را تعیین می‌کند. مدت دوره در روز از شش ساعت تجاوز نمی‌کند و باید با سن و شخصیت کودک نیز منطبق باشد (نگاه کنید به: بونیس-گارسون و پلتیه، ۲۰۱۹: ۷۸). بر این اساس، در خصوص محکومان به جرایمی که با منشأ بیکاری واقع شده است، محکوم

۱. همچنین، در ماده ۲۰ آیین‌نامه بیان شده است که «...به محکوم اخطار می‌شود طبق رأی دادگاه در یکی از آموزشگاه‌های معتبر مورد تأیید قاضی اجرای احکام مبادرت به تحصیل کند. محکوم موظف است در پایان هر ماه گزارش کار خود را به ضمیمه تأییدیه آموزشگاه مربوط به دادسرا ارائه کند.»

ملزم به یادگیری حرفه یا شغل یا کار خاص می‌شود و در خصوص کسانی که در اثر فقر و بی‌سوادی مرتکب جرم شده‌اند، الزام به تحصیل به عنوان مجازات تکمیلی با رعایت تناسب و لحاظ وضعیت مجرم اهمیت می‌یابد. بنابراین، به طور مثال، لازم است که در ضمن آیین‌نامه، سازمان فنی و حرفه‌ای، وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری، وزارت آموزش و پرورش موظف به پذیرش بزهکاران مشمول مجازات‌های تکمیلی گردند و در آموزش و حرفه‌آموزی آنها مکلف به ارائه گزارش از روند پیشرفت و حرفه‌آموزی کارآموزان شوند. مدت این دوره‌ها و ساعات آموزش در طول روز باید به طور دقیق شناسایی شود. متولی صدور مدرک، مکان مراجعه مرتکب، ضوابط و شرایطی که باید رعایت شود، باید در ضمن مجازات تکمیلی و تفهیم آن به مرتکب تشریح شود. البته، با وجود ضرورت و اهمیت موارد پیش‌گفته، هیچ کدام مد نظر مقنن قرار نگرفته است و صرفاً اشاره‌ای گذرا در قانون و آیین‌نامه اجرایی به کلیات موضوع شده است.

۳. الزام به خدمات عمومی

عدم اجبار افراد و عدم بهره‌کشی از آنان به حدی مهم است که سازمان‌های بین‌المللی در اساسنامه خود به این امر متذکر می‌شوند و از سالیان اولیه تأسیس بر آن بوده‌اند تا این معضل را ریشه‌کن نمایند (هریسی نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۶). با این حال، اما فلسفه صدور دستور خدمات اجتماعی این است که مجرمان به ازای صدمه و خسارتی که وارد کرده‌اند، در جامعه کار مفید انجام دهند (خالقی، ۱۳۸۶: ۱۲۷) و به نوعی، مرتکبان به پاسخگویی به رفتارهای بزهکارانه خویش با توسل به اقدامات غیرکیفری وادار می‌شوند و این امر با کار اجباری متفاوت است.^۱ این مجازات با لحاظ میزان خطرناکی بزهکار و با هدف جبران خسارت‌های وارده به بزه‌دیده و ترمیم نظم عمومی مختل شده به وسیله‌ی وی مورد حکم قرار می‌گیرد (آشوری، ۱۳۸۲: ۳۲۶). الزام به خدمات عمومی^۲ گاهی به عنوان یک مجازات اصلی (جایگزین حبس) و با رضایت مرتکب و گاهی نیز به عنوان یک مجازات تکمیلی اعمال می‌شود. در حقوق فرانسه نیز مجازات تکمیلی از مجازات اصلی یا جایگزین متفاوت است. این مجازات از سه جهت از کیفر جایگزین متمایز می‌گردد: اول این که همانند کیفر اصلی به طور خاص باید برای هر جرم پیش‌بینی شود. بر همین اساس، هر فصل از کتابهای مختلف قانون مجازات

۱. ماده ۸۴ قانون مجازات «خدمات عمومی رایگان خدماتی است که با رضایت محکوم برای مدت معین به شرح ذیل مورد حکم واقع می‌شود و تحت نظارت قاضی اجرای احکام اجرا می‌گردد...»

2. Community services

با یک بخش اختصاص یافته به مجازات تکمیلی قابل اجرا جهت جرایم مرتبط همراه است. دوم این که مجازات تکمیلی هم در جنایات هم در جنحه و هم خلاف می تواند پیش بینی شود. در نهایت اینکه می تواند همزمان با کیفر اصلی صادر شود. این در حالی است که کیفر جایگزین، جانشین کیفر اصلی می گردد. با این حال، مجازات تکمیلی بی ارتباط با مجازات جایگزین نمی باشد. ماده ۸۷ قانون مجازات اسلامی امکان جمع مجازات های تکمیلی و تبعی در کنار مجازات های جایگزین را پیش بینی نموده است. با وجود تفاوت ها، محتوای آن ها ممکن است واحد باشد؛ به عنوان مثال، تعلیق گواهینامه رانندگی در جرم قتل غیر عمدی و بر اساس ماده ۶-۱۳۱ و ۸-۲۲۱ قانون مجازات هم به عنوان کیفر تکمیلی و هم کیفر جایگزین پیش بینی شده است. بند د ماده ۲۳ قم ۱ و ماده ۱۶ آیین نامه اجرایی مجازات تکمیلی نحوه اجرای حکم دادگاه در خصوص الزام به خدمات عمومی را مطابق آیین نامه اجرایی ماده ۷۹ دانسته است. در این خصوص، برخی از آرای قضایی که ضمن توجیه رأی مبادرت به صدور حکم به خدمات عمومی رایگان نموده اند و علت صدور حکم را کمک به هنجارپذیری محکوم دانسته اند. در رأی شماره ۹۷۰۹۹۷۷۱۱۳۰۰۱۰۶۱ دادگاه کیفری دو شیراز در خصوص اتهام اخلاف در نظم و آسایش عمومی، توهین و تمرد نسبت به مأمورین، مقام قضایی با این توجیه که متهم بر اساس نظریه پزشکی قانونی دچار نوعی اختلال شخصیتی ضداجتماعی است، لیکن دارای قوه تمیز و اختیار می باشد، با هدف کمک به بازپروری متهم بنا بر تجویز بند د ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامی به عنوان مجازات تکمیلی، ایشان را مکلف نموده به مدت ۳۶۰ ساعت برای دوره سه ماهه با نظارت قاضی اجرای احکام کیفری در شهرداری شیراز به عنوان پاکبان به امور نظافت شهری و پارک ها و سرویس های بهداشتی عمومی بپردازد. اختیار قاضی در تعیین یک یا چند مجازات تکمیلی به طور همزمان و عدم تعیین سقف اندازه آن در تعارض آشکار با اصولی مانند اصل قانونی بودن جرم و مجازات و نیز اصل تناسب جرم و مجازات است.

از این رو، این تدابیر با رویکرد آموزشی و درمانی^۱ به دنبال بازسازی مرتکب است و اهداف آن با کیفر متفاوت است. کیفر در واقع، دارای صبغه اخلاقی است، ولی در اقدام تامینی و مجازات تکمیلی، این آثار بی آن که جنبه اخلاقی داشته باشند، به وجود می آیند. همچنین، مجازات جنبه انتقام جویی نیز دارد، در حالی که در اقدام تامینی و مجازات تکمیلی انگیزه انتقام منتهی است (رحمدل، ۱۳۸۹: ۱۷۲). مرتکب یا از طریق طی یک دوره کارآموزی- درمانی و یا

۱. در این خصوص رک «نجفی ابرندآبادی، علی حسین، زندان: درمانگاه بزهکاری و بزهکاران؟ دیباچه در: ب و لک، برنار، انتشارات مجد، چاپ هشتم، ۱۳۹۱».

از طریق تعقیب اقدامات اجتماعی - قضایی تحت کنترل قرار می‌گیرد. بنابراین، ملاحظه می‌گردد با وجود تغییر نگرش‌ها در خصوص اصلاح و درمان بزهکاران، این هدف همچنان یکی از اهداف اعمال مجازات تکمیلی برشمرده می‌شود و در ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامی، چنین کارکردی مد نظر قانون‌گذار کیفری ایران بوده است.

بحث و نتیجه‌گیری

مجازات تکمیلی با تدابیری که غالباً فاقد خصایص کیفر هستند، با رویکردی آینده‌نگر در جهت کاهش ارتکاب جرم در نظام‌های قضایی کشورهای مختلف اعمال و اجرا می‌شود. مقام قضایی با هدف ارتقای توانایی و مهارت بزهکار جهت زندگی عاری از بزه، جبران خسارات بزه‌دیده و صدمات وارد شده بر او، بازپذیرکردن بزهکار و پاسخ‌گومودن وی در مقابل آثار و نتایج عمل ارتكابی و... مبادرت به صدور حکم به این اقدامات می‌نماید. قانونگذار ایران با وجود تردید و شبهه شرعی، مجازات تکمیلی را علاوه بر جرایم مستوجب تعزیر، به حدود و قصاص تسری داده است (حاجی ده‌آبادی و نارستانی، ۱۳۹۷: ۷۸). شیوه اعمال مجازات تکمیلی، شرایط، اوصاف، چگونگی اعمال در رویه قضایی و... در کشورهای ایران و فرانسه متفاوت است. گونه‌های مجازات تکمیلی در قانون فرانسه به طور ضابطه‌مند تعیین شده و شیوه اعمال، اجرا و نیز تابعان و متولیان آن نوع از مجازات نیز مشخص شده است. گونه‌های مجازات تکمیلی در حقوق فرانسه بر اساس آثار و کارکردهای آن در تقسیم‌بندی پنجانگانه‌ای ارائه شده است و ذیل هر عنوان به تدبیر تکمیلی مربوط به آن اشاره شده است. با توجه به رویکرد قانونگذار و لزوم توجه بیشتر به این نهاد کیفری، ضرورت دارد: ۱- نسبت به توجیه اهداف مجازات‌های تکمیلی و اصول حاکم بر آن‌ها اقدام گردد و قضات و متولیان اجرای مجازات تکمیلی در خصوص جنبه‌های مختلف و لوازم آن آگاه گردند. در این خصوص برگزاری همایش‌های ضمن خدمت برای قضات مؤثر خواهد بود. ۲- انواع مجازات تکمیلی با همه مبانی و اهداف آن شناسایی و آموزش داده شوند- مثلاً، در مواردی ملاحظه می‌گردد تعبیر تبعید و اقامت اجباری به اشتباه در جای هم به کار می‌روند که نیازمند شناسایی و تفکیک این دو نهاد است. ۳- عدم رعایت تناسب مجازات تکمیلی با لحاظ معیارهای تناسب (شخصیت مجرم، وضعیت مجرم، شرایط جرم) به عنوان یکی از جهات اعاده دادرسی شناخته شود تا دیوان عالی کشور به عنوان عالی‌ترین مرجع قضایی، خود را از رسیدگی ماهوی و بررسی اصل تناسب جرم و مجازات برکنار نداند. ۴- دست‌اندرکاران اجرای مجازات تکمیلی و تابعان آن، هزینه‌های اجرا و مرجع تأمین هزینه، شناسایی گردد. ۵- ضمانت اجرایی با

قابلیت اجرایی در خصوص عدم رعایت اعمال مجازات‌های تکمیلی پیش‌بینی شوند تا از اجرای ناقص مجازات‌های تکمیلی جلوگیری شود.

منابع

- آشوری، محمد. (۱۳۸۲). جایگزین‌های زندان یا مجازات‌های بینابین. چاپ نخست. نشر گرایش.
- آقایی جنت مکان، حسین. (۱۳۹۷). مجازات‌های تکمیلی؛ ابزاری برای مدیریت رفتارهای مخاطره‌آمیز، *دایره‌المعارف علوم جنایی*. کتاب سوم. نشر میزان.
- ابراهیمی، شهرام و بازوندی، زهرا. (۱۳۹۷). کیفرشناسی ماهیت مجازات‌های تکمیلی. *فصلنامه رهیافت پیشگیری*، ۱(۳)، ۱۰۸ - ۹۱.
- <http://ensani.ir/fa/article/469982/>
- الهام، غلامحسین و برهانی، محسن. (۱۳۹۷). *درآمدی بر حقوق جزای عمومی*. جلد دوم. چاپ چهارم. نشر میزان.
- پوربافرانی، حسین و سیفی، مهدیه. (۱۳۹۴). گونه‌شناسی مجازات اشخاص حقوقی. *آموزه‌های حقوق کیفری*، ۱۲(۹)، ۱۲۸ - ۱۰۱.
- https://cld.razavi.ac.ir/article_676.html
- حاجی ده آبادی، احمد و نارستانی، مهدی. (۱۳۹۷). واکاوی مبانی فقهی اعمال مجازات‌های تکمیلی در حدود و قصاص در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲. *فصلنامه جستارهای فقهی و اصولی*، ۱۱(۱)، ۵۹ - ۸۰.
- http://jostar-fiqh.maalem.ir/article_66070.html
- خالقی، ابوالفتح. (۱۳۸۶). کار به جای زندان. *فصلنامه حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تربیت معلم تهران*، ۲(۳)، ۱۳۶ - ۱۱۵.
- <http://ensani.ir/fa/article/182866/>
- رحمدل، منصور. (۱۳۸۹). *تناسب جرم و مجازات*. چاپ نخست. انتشارات سمت.
- رهامی، محسن. (۱۳۹۲). *اقدامات تأمینی و تربیتی*. چاپ دوم. نشر میزان.
- شاکری، ابوالحسن و رحیمی، ذبیح اله. (۱۳۹۸). مجازات‌های تکمیلی؛ شرایط و چگونگی در پرتو رویه قضایی. *مجله مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشگاه تهران*، ۴۹(۲)، ۴۴۸ - ۴۱۹.
- https://jqclcs.ut.ac.ir/article_76131.html
- شریفی، محسن؛ حبیب زاده، محمدجعفر؛ عیسایی تفرشی، محمد و فرجیها، محمد. (۱۳۹۲). انتساب مسوولیت کیفری به اشخاص حقوقی در نظام کیفری ایران و انگلستان. *مجله آموزه‌های حقوق کیفری*، ۱۰(۶)، ۵۷ - ۸۸.
- https://cld.razavi.ac.ir/article_758.html
- صالحی مقدم، مهدی؛ حسینی، شهربانو و اصغری، عبدالرضا. (۱۳۹۷). چالش‌های فقهی تحمیل مجازات‌های تبعی و تکمیلی بر مرتکبان جرایم حدی و قصاص در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲. *آموزه‌های حقوق کیفری*، ۱۵(۱۶)، ۱۸۶ - ۱۵۷.
- https://cld.razavi.ac.ir/article_165.html
- غلامی، حسین. (۱۳۸۷). *تکرار جرم، بررسی حقوقی و جرم‌شناختی*. چاپ دوم. نشر میزان.

- محمدی کی خورتابی، علیرضا. (۱۳۹۷). بررسی فقهی- حقوقی مجازات تکمیلی و تبعی. چاپ نخست. نشر میزان.
- معین، محمد. (۱۳۸۲). فرهنگ فارسی. ج ۱. چاپ بیستم. انتشارات امیرکبیر.
- نجفی ابرنآبادی، علی حسین و هاشم بیگی، حمید. (۱۳۹۰). دانشنامه جرم‌شناسی. چاپ دوم. نشر گنج دانش.
- نیازپور، امیرحسین. (۱۳۹۲). توافقی شدن آیین دادرسی کیفری. چاپ دوم. نشر میزان.
- نیازپور، امیرحسین. (۱۳۸۷). محرومیت از حقوق اجتماعی در لایحه مجازات‌های جایگزین زندان، جلوه‌ای از کارکرد توان‌گیرانه کیفرهای اجتماع‌محور. مجله حقوقی دادگستری، ۷۲(۶۴)، ۱۱۳-۱۳۰.
- https://www.ljz.ir/article_11244.html
- هریسی نژاد، کمال‌الدین؛ جنگجوی فرزاد و لطفی عزیز، اکبر. (۱۳۹۳). مروری بر تضمینات منع کار اجباری در قوانین موضوعه ایران و اساسنامه سازمان بین‌المللی کار. ماهنامه کار و جامعه، (۱۷۵)، ۶۶-۵۶.

<http://ensani.ir/fa/article/356430/>

- Bonis-Garçon, E., & Peltie, V. (2019). *Droit de la peine*. 3e édition. Editeur LexisNexis.
- Detraz, S. (2011). Infractions fiscales et douanières. *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, (3), 624-637.
- <https://shs.cairn.info/revue-de-science-criminelle-et-de-droit-penal-compare-2011-3-page-624?lang=fr>
- Jacques, H.R. (1995). *Exécution de la peine complémentaire de*. publication RSC.
- Leturmy, L. (2011). Constitutionnalité des peines accessoires et des peines complémentaires obligatoires. *Actualité juridique Pénal*, (06), 280.
- <https://shs.hal.science/halshs-02225008>
- Matsopoulou, H. (2018). Banqueroute: L'abrogation de la peine complémentaire de faillite personnelle. *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, (02), 433.
- <https://shs.hal.science/halshs-02245555>
- Miethe, T. D., & Lu, H. (2005). *Punishment: A comparative historical perspective*. Cambridge University Press.
- Mistretta, P. (2018). Interdiction d'exercer la profession médicale: une exigence de motivation en trompe-l'oeil. *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, (2), 473-476.
- <https://hal.science/hal-02079358>
- Rudolph, P. (2005). *Crime and punishment in Islamic law*. Cambridge university press.
- Vermelle, G. (2006). *Les contrats spéciaux: Droit civil Paperback*. Publisher dalloz.
- Vial, P. J. (2020). Lutte contre les violences sexuelles dans le sport: coup de projecteur sur le cadre juridique de la prévention. *AJ Pénal*, (6), 286 – 288.
- https://cpn-laxou.centredoc.fr/index.php?lvl=notice_display&id=46463